

Pletl Rita

Az önismeret szerepe Széchenyi munkásságában és létértelmezésében

■ Nemzeti sorsfordulókon sokan és sokszor kérdezték: néhez óráinkban miért lehet Széchenyi oly nagy vigasztalónk?

Az elmúlt másfél évszázad történelmi változásainak hullámverésében történészek és művelődéspolitikusok, államférfiak, írók és filozófusok töprengtek azon, hogy a magyarság sorsfordító pillanataiban a kiütkereső szándék miatt találhat spirituális erőforrást a legnagyobb magyar szellemi hagyatékában. A felvetett kérdésre választ keresők, mindazok, akik évekre „bevették” magukat Széchenyi „öserdejébe”, sokféle magyarázatot és egymástól szemléletükben is különböző válaszokat adtak, de éppen a válaszok sokszínűsége és eszmei-tartalmi gazdagsága tanúsítja, hogy kérdésünkre egyértelmű válasz nem adható. Az értelmezés új dimenzióit talán azok a kutatói felismerések nyitják meg, amelyekből felsejlik, hogy az egyéni és nemzeti lét szimbioziséből keletkezett életmű alkotója úgy vetette meg lábát a múltékony időben, hogy nemcsak átélője kívánt lenni a történelmi eseményeknek, hanem – amennyire lehetséges – alakítója is. „És miért ne mernők valahára saját erőnkre bízni magunkat, minszárnyainkon emelkedni magasbra?” (Széchenyi 1858. 92.) – kérdi Széchenyi kortársaitól. Vagy azok az oknyomozó kutatói munkák vetik fel a továbbgondolás új eredményeket kínáló lehetőségeit, amelyek a felismert erkölcsi igazságoknak érvényt szerezni akaró, kitűzött célért küzdő közéleti ember sokféle társadalmi szerepvállalása mozgatórugóinak feltárására vállalkoznak. „...a kormányi vagy ellenzéki szerep, ha igazi hűséggel viseltetik, soha nem egyéb, mint eszköz, míg a haza és nemzet java azon egyedüli cél, mely után törekedni illő, sőt azokra nézve, kik közdolgokba avatkozni elég bátrak, sőt elég merészek, még legszentebb kötelesség is.” (Széchenyi 1991. II. 141.) – magyarázza a politikus a közélet szereplőinek. További vizsgálódásokra serkentenek azok az elemzések, amelyek a történelmi események bonyolult összefüggésrendszerébe ágyazottan követik nyomon

a politikai pálya alakulását, kiemelve, hogy a politikus képes volt a történelem sorsfordító pillanataiban a lehetőségeket és esélyeket mérlegelve politikai felfogása és magatartása módosítására anélkül, hogy értékrendjét megtagadta vagy feladta volna. Az állhatatosság erkölcsi parancsát szem előtt tartva a fontos döntések előtt szükséges a körülmények józan mérlegelése, a probléma elmélyült vizsgálata, hogy a legmegfelelőbb megoldást lehessen megtalálni. „Mert csaknem minden, amihez hozzákezdtem, áll és él még..., mert minden körülményt mindig jól meggondoltam, minden lehető akadályt alaposan mérlegeltem, elhárítottam vagy legyőztem, és nem feledkeztem el semmiről, ami a végső sikert biztosítja.” (Széchenyi) – fogalmazza meg intelmeit fiának a döblingi remete.

A Széchenyi-talányt az újabb megközelítési szempontok szerint bogozgatva, újabb kérdések vetődnek fel. Milyen erkölcsi megfontolások, tettek serkentő motivációk indítják el azt a folyamatot, amelynek során az önművelés szellemi erőfeszítései fokozatosan átgyűrűznek a közösségre oly módon, hogy a nemzet kiművelésének programjaként alapjává válnak a polgári Magyarországot megteremteni kívánó reformtervezetnek? A Széchenyi létrehozta alkotások – akár írói művek, akár anyagi természetű vállalkozások, akár intézményalapítások – hogyan minősülnek át a cselekvés szférájában olyan önmagukon túlmutató jelentéssel bíró műalkotásokká, amelyek a kortársaknak szóló üzeneteket közvetítenek?

Célravezetőnek tűnik azt vizsgálni, hogyan fonódik össze Széchenyi egyéni élettörténete kora történelmi változásaival, annál is inkább, mert amikor úgy érzi, hogy önnevelésének folyamatában, „hosszú évek” alatt megközelítette „az erkölcsi függetlenség lehető legmagasabb fokát” (1825 őszén vall erről a Metternichnek készített második emlékiratában), akkor arra vállalkozik, hogy maga is elindítója legyen a változásoknak, vagyis hogy beavatkozzon a történelem menetébe.

Próbálkozásom két pillérre támaszkodik. Az egyik a szociálpszichológiai gyökerű identitáskutatásoknak azokra az eredményeire támaszkodik, amelyek az identitást sajátos, hierarchikus elv szerint szerveződő kognitív struktúraként definiálják, és legfontosabb funkciójaként jelölik meg, hogy elhelyezi az egyént létének „társadalmi terében”. Az önreflexió szellemi erőfeszítései teszik képessé az egyént arra, hogy meg tudja határozni önmaga lényegét és társadalmi minőségét, vagyis hogy ki tudja dolgozni azonosulásait azokkal a társas-társadalmi kategóriákkal, amelyek kiemelik egyszeri különös létének határai közül, s ezáltal morális lényvé teszik. „Az identitás kidolgozása, vagyis a társadalmi kölcsönhatások, cselekvések hálójában hitelesülő szakadatlan önmeghatározás mind az egyén létének és sikerességének, mind a társadalmi szerkezetek működésének elengedhetetlen feltétele.” (Pataki 2002.)

A másik pillért a Széchenyi-életmű magán- és közéleti jellegű szövegei alkotják. A naplók, amelyek az „én” (a személyes és szociális identitás) megalkotásának dokumentumaiként is tanulmányozhatók. A jobbítás szándékával íródó, nevelő célzatú levelei, intelmei, amelyekkel szűkebb környezetének tagjait próbálta rászorítani az önismeret gyakorlására. A „tükör-princípium” jegyében keletkezett közéleti alkotásai, amelyekben a nemzet anyagi és szellemi gyarapodását célzó reformelképzeléseit vázolta fel. Beszédei, cikkei, vitairatai, amelyekkel hozzájárult az elérendő célként megfogalmazott „közértelmesség” (polgári nyilvánosság) megteremtéséhez.

A naplók, különösen a koraiak belső monológjaiból tárul fel az a folyamat, amellyel az „én” a folytonos öntértelmezés és önkiegészítés folyamatában megteremti sajátos identitását. A naplórírás rendszeressé váló gyakorlatában a folyamatos önreflexió jelenti számára a valóságélmény megközelítésének és feldolgozásának azt a módszerét, amellyel értelmet ad annak, amivel élete során találkozott. Élmények, tapasztalatok, bemásolt olvasmányrészletek széljegyzetekkel; megélt emberi léthelyzetek az érzelmi-indulati válaszreakciók tükrében; groteszk és komikus kommunikációs helyzetek; európai szellemi központok, nemzeti emlékhelyek, kulturális intézmények keltette benyomások, reflexiók; töprengések a civilizáció technikai alkotásainak (hidak, gépek, közvilágítás) hasznáról; átélt vagy csupán hallott eseményekhez fűződő eszmefuttatások az emberi erőnyről és gyarlóságokról – a megélt valóság rendkívül változatos és gazdag anyaga kuszán és szerteágazón rögzül a napló szövegeiben. Az élettapasztalattá átminősülés folyama-

tában viszont olyan tudásalakzatokká szerveződnek, amelyek alapot teremtenek a közéleti szerepléshez. Csak néhány jellegzetes példa: 1815-ben írja naplójában, hogy Angliában három dolgot érdemes tanulmányozni: az alkotmányt, a lótenyésztést és a gépeket. 1825-ben azzal döbbsenti meg mágnástársait, hogy a magyar alkotmány feudális feltételeiről beszél. 1821-ben lóverseny szervezésében buzgólkodik, 1822-ben már a Lótenyésztő Egyesület megalapításának ügyében munkálkodik, alapszabályt szerkeszt, támogatókat toboroz. Első könyvének pedig – amelyet magyarul ír, és amellyel a nyilvánosság elé lép – a témája a lótenyésztés.

Az önreflexió folyamat az önmaga tökéletesítésének az eszközévé válik. A naplóban még csak a tökéletesség iránti sóvárgás fohásként fogalmazódik meg: „Mindenhátó bírja a Földnek, a felfoghatatlan Világmindenségnek, aki elé csodálattal és imádatlall omlók, és csak gyarlóságomnak és szorongva dobogó szívemnek vagyok tudatában – engedj olyan erényességre és tökéletességre érlelődni, amilyenre ember bűneivel és tomboló szenvedélyeivel e világon csak érhet! (Széchenyi 1982. 188.) De egy évtized múlva, megszerzett tapasztalatai birtokában a nemzetnek írt munkájában (*Világ*) a felismert igazság magabiztos tudásával hirdeti: „A tökéletes önismeret mindig erényre vezet, a körülmények minden homálytul ment kitanulása pedig az igazságra.” (Széchenyi 1831. 236.) Majd közéleti pályáján a meggyőzés szándékával, az erényre nevelés célzatával különböző megfogalmazásokban, de ugyanazt a lényegét fejtegeti: az ember tökéletességre törekvése morális kötelesség: „Ez azon javítási elv, mely cselekedetinek legmélyebb rugója s tán azon lánc, mely az istenekhez legközelebb emeli.” (Széchenyi 1858. 53.) Az embernek léte komolyabb pillanataiban, amikor magába száll, fel kell ismernie, hogy lelkében a legmagasztosabb, az isteni szikra „azon szomj, azon őszinte vágy, jóllehet a nagy egyetemben egyedül efemér férges vagyunk, habár csak láthatatlan parányt is, tiszta lélekkel hordani a határtalan mindenség feldicsőítéséhez”. (Széchenyi 1991. II. 62.)

Az önismeret észbeli gyakorlata a létértelmezés alapjává válik, mert segítségével alkothat az ember képet önmagáról és a világról. Az önmagával való találkozás révén öntudatra ébredt ember képes felmérni léte egzisztenciális korlátait, meghatározni földi hivatását. A világ kétféle aspektusban jelenik meg a Széchenyi-szövegekben. A világ, az univerzum a maga végtelen térdimenzióival és időtlen mitikus idejével; benne az ember parányi, és léte véges. A földi világ: a természet, amely földi dimenziókban leképezi a világmindenség csodáját, a társadalom a maga

történelmi idejével, az emberi lét kultúrában mintázott feltételrendszerével, amely az ember földi pályafutásának színtere. A két világ (a korlátlan és korlátozott) az emberi megismerő képesség révén kapcsolódik össze, abban az intellektuális erőfeszítésben találkozik, amellyel az ember a megismerés folyamatában birtokba veszi a világot. A megvilágosodás pillanataiban „megnyílik” előtte az égbolt, és bepillant a mindenség titkaiba, a kultúra mintázataiban pedig értő szemmel felfedezheti a világ emberi tudatban megjelenő leképeződéseit (reprezentációit). Ha az ember felfedezi a szívébe rejtett erkölcsi törvényt – „Az ember tökéletessége a szívében és a lelkében rejlik.” (Széchenyi 1982. 123.) –, és a lélek kiművelésével méltóvá válik a benne lakozó emberséghez, akkor az erény a csillagok ég fölé emeli.

Az erényes lélek Istenhez fohászoló imája – „Tisztíts meg lelkemet előítéletektől, és töltsd meg szívemet határtalan gyengédséggel, szeretettel az egész emberiség iránt.” (Széchenyi 1982. 189.) – még csak sejteti, hogy a földi hivatás értelmét kereső ember milyen irányban tájékozódik céljainak megtalálásában. Töprengéseiben formálódik a felismerés, hogy embertársainak az tehet szolgálatot, aki tudatosan munkálkodik önmaga tökéletesítésén, és példájával másokat is erre serkent. Minden erényes cselekedet és a világ jobbítását célzó szándék „szóval: minden igyekezet, mely isteni szikra által sikerre vagy érdemre fejlett, és ekképp bármily különös utakon is a haza – általa az emberiség – s ezáltal a mindenségnek feldicsőítéséhez járult, egyiránt nyeri el nemcsak nyughelyét, de a hazafiak, sőt az egész emberiség közmegtiszteltetését is.” (Széchenyi 1991. II. 67.) A meggyőződéssé szilárdult fiatalkori felismerés – nemzetársait rábeszélni kívánó érvként – egy nemzeti sírkert megalapítását célzó tervzetben fogalmazódik meg. Ez abból a szempontból figyelemre méltó, hogy a fiatalkori élmény (megrendülése és csodálata a londoni és párizsi Pantheonok megtekintésekor) hatása egy olyan gesztusban érik cselekedetté, amelyben egy európai kulturális mintát (nemzeti emlékhely) úgy kíván átültetni hazájába, hogy nemzetársait erkölcsi kötelességeikre is figyelmezteti.

Az ember világban való helyzetére irányuló reflexiókban kirajzolódnak azok a koordináták: földi világ–világmindenség, ember–emberiség, amelyek mentén az emberi boldogulás lehetőségeit keresi. A társadalmi viszonyok összetett, bonyolult, szövevényes rendszerének megismerésére irányuló intellektuális erőfeszítéseivel a cselekvés terét és lehetőségeit keresi. Felfogása szerint az erényes ember cselekvő ember, mert a világ jobbítására

irányuló szándék megvalósulási formája a tett vállalása, tehát a cselekvés az erény gyakorlását jelenti. A cselekvés lehetősége az egyén társadalmi terében valósulhat meg, ez helyhez, történelmi időhöz és közösséghez kötött. Rátalál a hiányzó láncszemre: a nemzet és a haza fogalmára. „Egy nemzet oly erkölcsi test, mely az emberiségnek alkotó része és azon lépcsők egyike, melyeken az emberi nem mind magasabbra emelkedhetik véghivatása, a tökéletesülés felé.” (Idézi: Angyal 1937. 54.)

A nemzet és haza fogalmai csak egy hosszú folyamatban telítődnek indulati és érzelmi elemekkel átszőtt jelentéssel. A gazdagodó jelentéstartalom etnikai, nemzeti, lokális identitásmozzanatokat rögzítő tapasztalatokból, ambivalens érzéseket gerjesztő élményekből, gyakran szavakkal nehezen kifejezhető, csupán az emlékezetben érzékletességgel megőrzött, „néma képek” formájában rögzülő benyomásokból, viszonyulások lenyomatát mutató gondolatfoszlányokból épül ki, olyan gyökérzetet alkotnak, amely egyre erősebben kapcsolja az egyént ahhoz a valósághoz, amelyet befog a fogalom jelentése.

A napló első évfolyamaiban származási helye még így jelenik meg: az ország, „amelyben születtem”. Szövegeiben európai helyszínek, tájak bukkannak elő, virágzó országok úthálózattal, nagy forgalmú kereskedelemmel, élénk társasági élettel; olvasmányai az európai kultúra szellemi világába kalauzolják; szellemi otthona az európai kultúra. Ezzel szemben az otthoni világ: kis naprendszer, amelyben az emberek mindent kicsinynek és szorosra kötve látnak; képzeletükre és szemléletükre legfeljebb annyira bízzák magukat, mint madárfiókák a szárnyaikra. (Széchenyi 1982. 182.) Később, közéleti pályáján, a hivatását megtaláló ember, aki becsületes progresszistának és ernyedetlen reformernek vallja magát (Széchenyi 1991. II. 126.), már maga biztatja szárnyalásra honfitársait. Pályája utolsó szakaszában, Döblingben pedig úgy látja, hogy a magyar „sasróptű” költészet éppen azért, mert hordozója, megtartója és továbbszármaztatója a nemzeti identitásnak, a nemzetnek balsorsában is erőforrás.

Jól jellemzi az otthoni világba való becsöppenését egy 1820-as naplóbejegyzés: „Feltűnő volt nekem a kontraszt ama társaság közt, melyben Rousseau élt, Diderot-val, Grimm-mel, Madame Epinay-vel, Houdetot-val etc. etc., és ama társaság közt, amelybe Festetich Babinál cseppentem.... Mily halványan sejtjük tapasztalt, művelt és előítélettől ment emberek kapcsolatának fűszerességét! És ha az ember valami jobbhoz szokva, végül ily elmaradt alakok társalgásához ereszkedik le, és érzi egy farkas társaságtól és emberektől való iszonyatát: ki tehet ezért valami szemrehányást?” (Széchenyi 1982.)

181.) Pillanatkép a magyar közéletéről: „Az atyafiak a politikáról fecsegték. Ilyen szabadságot, mint minálunk, bizony sehol sem találhat az ember; még az angoloknak is csak papíron van meg a szabadságuk, és így tovább. Alig gondolkoznak ezek az emberek, s ha igen, akkor is csak magukra gondolnak – a parasztról teljesen megfélemeznek, semmiség a szemükben.” (Uo.) Néhány hónappal később: „A két nép közt a különbség azonban az, hogy az angolok a társasági életet – ha az ember ismeri, és előítélet nélkül akarja mérlegelni – a tökéletesség lehető legmagasabb fokára emelték; honfitársaim viszont még a társaság szót sem értik.” (Széchenyi 1982. 191.) Angliában a gyárakat tanulmányozva elismerően jegyzi be naplójába: az angol cselekszik. Az 1825-ös országgyűlés hosszú, végeérhetetlen tanácskozásai kapcsán pedig ezt: „Egyetlen egy praktikus, ügyibe való embert sem látok – ékesszólót sokat. Meseországbeli költők.” (Széchenyi 1982. 402.) Ezek a tapasztalatok érlelik meg benne a felismerést, hogy nemzeti létet nem ékes szavakkal, hanem a létkörülményeket formáló, illetve átalakító cselekvéssel lehet kifejteni. Közéleti pályáján nem győzi hangsúlyozni, hogy a valódi hazafiság nem szavakban, hanem tettekben mutatkozik meg. Ő maga a cselekvés szférájában is példát kíván mutatni. Gazdasági vállalkozásai, az általa létrehozott egyesületek, kulturális intézmények olyan alkotások, amelyekben materializálódik a nemzeti közösség anyagi és szellemi gyarapodását célzó szándék. Ezek az alkotásai rejtetten (a megalkotás valamelyik mozzanata szimbolikus) hordozzák azt az üzenetet is, amelyért létrehozták. A Pesti Kaszinó alapszabálya és szellemisége révén a „köz-értelmességet kifejlő és nevelő intézet”-ként a kaszinóalapítások hullámát indítja el országszerte. A hatalom is nagyon jól érzékeli a rejtett üzeneteket, ezért szinte megalakulásuktól kezdve besúgók hadát mozgósítják a kaszinók és egyesületek megfigyelésére, a kancellárián tárgyalják a kaszinók ügyét, és csak politikai megfontolásból nem tiltják be őket, de arról döntenek, hogy szigorú megfigyelés alatt tartják őket. Alétrehozóiszándékot és a megcélzotthatást „dekódolják” a jelentések. A kaszinók célja, hogy közhangot adjanak, közvéleményt alkossanak a kormányzás esetleges rendszabályai ellen. (Steinbach) A Mérey-jelentés keményebben fogalmaz: az egyesülés leple mindenütt a magyar nyelv és az emberek kiművelése, hogy a nemzet a világpolitikában és a nemzetek sorában részt vegyen. (Viszota, 1925. 26–27.) Már ekkor megmutatkozik az a taktikai érzék, amellyel Széchenyi próbálja legyőzni a tervei megvalósulásának akadályait. Azt a Steinbachot

kéri fel a kaszinó ügyében való segédkezésre (hogy legalább valamilyen mértékben rálátása legyen a hatalom intézkedéseire), akit a rendőrbiztos arra utasított, hogy tájékozódjon a Széchenyi kaszinójában.

1820-tól szaporodnak a magyar viszonyokkal kapcsolatos bejegyzések, a visszásságokon bosszankodó reakciókban, az ironikus kiszólásokban, az epés megjegyzésekben, a satirikus élű reflexiókban szinte észrevétlenül készül a látlelet a hazai állapotokról. A tapasztalatokban raktározódó tényekben szinte feltérképeződik mindaz, amin változtatni szükséges, vagy amit létre kell hozni. Ez a gazdag, az emberi léthelyzet különböző szféráit átfogó tapasztalati anyag lesz az alapja a későbbi reformer szer-teágazó tevékenységének.

Ambivalens érzésekkel viszonyul ahhoz a közösséghez, amelybe beleszületett. „Hol úgy érzem, vonzódok e nyers néphez – melyet alapjában véve szeretek –, hogy tanítsam, felemeljem, emberré neveljem, hol látni sem bírom, s eltaszítom magamtól. – Tudatlanságuk elérzékenyít; szívesen segítenék rajtuk életemmel és véremmel is: sorsukat megosztanám és elviselném! De gyakorta elborzaszt és felháborít igazságtalan vakságuk, gögjük és elbizakodottságuk!” (Széchenyi 1982. 188.) A magyarsághoz való viszonyulást a maga ellentmondásos voltában rögzítő néhány sor, éppen azért, mert nyelvi megfogalmazásában szabatos és pontos, kulcsfontosságú abból a szempontból, hogy rávilágít a vonzódás és taszítás lelki-erkölcsi okaira. A vonzódás érzelmi gyökerű, az éntudat fejlődésének legkorábbi pszichikus előzményeiben gyökerezik, megnevezésére érzelmet kifejező igét használ: szeretem, illetve elérzékenyít. A taszításnak már erkölcsi okai vannak, az identitás formálódásának ahhoz a szakaszához kapcsolódnak, amikor az identitáselemek már elérték fogalmi tisztaságukat és világos kifejezettségüket. Felsejlik, hogy a magyar társadalom kultúrájában kialakult identitásminták (nyers nép) és az ehhez rendelődő magatartási formák (gög és elbizakodottság) nagyon távol vannak annak a nemzetképnek az elméleti modelljétől, amelyet Széchenyi kívánatosnak és választhatónak tart. A „nemzeti család ideálképe” olyan identitáselemekből épül fel, mint: „értelmi súly, polgári erény, szép szokás, ízlési varázs, kiművelt tudomány, életbölcesség, gyakorlati tapasztalat s több efféle elsőbbség” (Viszota, 1925. 183.) Ezt, ilyen pontossággal csak az *Akadémiai beszédben* fogalmazza meg, egy olyan szöveggörnyezetben, amelyben azt fejtegeti, hogyan emelhető a magyarság „dicső nemzeté”. Ugyanebben a szövegben közéleti munkálkodása legfőbb célját abban jelöli meg, hogy „a magyar nép nemzeté alakuljon”. (Uo. 167.)

Visszatérve az 1820-ban keletkezett naplóbejegyzéshez: a „nyers nép” szerkezet arra utal, hogy Széchenyi a magyarságot még nem tekinti nemzetnek, legalábbis a polgári nemzetfogalom perspektívájából nem tekinthető annak, mert nem művelte ki nemzeti sajátosságait. Nemcsak a ’nyers’ jelző erősíti ezt a jelentést, hanem a lélekben mozduló akarát: tanítsam, feleltem, emberré neveljem. A szívesen segítenék rajtuk gesztusa még nem jelent elköteleződést, de a „sorsukat megosztanám” és „elvallalnám” feltételes módja jelzi, hogy a lélek mélyében elindult egy olyan folyamat, amely az országot hazává minősíti át, és a földi hivatását kereső egyén figyelmét arra a közösségre irányítja, amelyből származik.

Összekapcsolva az ön- és körülményismeretet, az „én” önkonstitúcióját úgy egészíti ki az emberi léthelyzet megalkotásával, hogy a helyes élet- és gondolkodásmód lehetőségeit a jövőre mutató célként és a jelenbeli cselekvés orientációjaként is kijelöli.

Ebben a folyamatban az életcélokat kereső töprengések egyre több szállal kapcsolódnak a magyarság léthelyzetéhez és életkörülményeihez, a javítói szándék pedig megvalósulási formáiban egyre több szállal gyökerezik bele a magyar valóságba. Már első, tapogatózó kísérletei szimbolikusak. Erényszöveget köt Wesselényivel és gróf Esterházy Mihállyal azzal a céllal, hogy hibáikra kölcsönösen figyelmeztessék egymást, és az erényt, illetve az ebből fakadó magatartásmintákat terjesszék a hazában honfitársaik között. A mágnástársaihoz írt levelek az első próbálkozásai a mások számára szerkesztett önismereti tükrök készítésének. A magánlevél szubjektív és kötetlen formájában fejt ki nézeteit arról, hogy aki a legtöbbet kapja a hazától, annak kötelessége a haza javát szolgálni; a több jog több kötelességgel jár; az embernek tisztába kell jönnie saját helyzetével, hogy helyesen mérje fel tevékenységi körét; rendeznie kell anyagi helyzetét, rendet kell teremtenie birtokai zilált pénzügyi viszonyaiban, mert csak ily módon tudja biztosítani a hatalomtól való függetlenségét a cselekvésben, illetve csak így lesznek eszközei a haza szolgálatában. A levelek valóságos használati útmutatók, amelyek az önismeret gyakorlásához személyes tapasztalatból táplálkozó tanácsokat fogalmaznak meg azzal a céllal, hogy a helyes élet- és gondolkodásmódra tanítsanak. Nem véletlen, hogy saját társadalmi közegében indítja az egyén kiművelését célzó próbálkozásait. Fontosnak tartotta, hogy a vezetők műveljék és tökéletesítsék magukat, mielőtt másokra kívánnak hatni. Az erkölcsi önnevelés alakítja ki a jellem szilárdságát, az

eszméhez való hűség biztosítja a következetességet a cselekedetekben, a helyes gondolkodásmód társulva az alapos körülményismerettel pedig lehetővé teszi a különböző élethelyzetekben a célravezető döntések meghozatalát. Politikai programjában alaptételként hangoztatja: „Nincs nagyobb bűn – bár mondaná el minden magyar magának legalább kétszer naponként –, mint másokat vezetni akarni ahhoz való tulajdonok, ti. elég mély belátás és elég tárgy- és körülményismeret nélkül.” (Széchenyi, 1991. II. 142.)

Az 1825-ös országgyűlés eseményei, politikai csatározásai, a király és a rendek közötti huzavona mozzanatai, az alsó- és felsőtábla üzenetváltásai, az üléseken tárgyalt témakörök, a vitákban elhangzó érvek és ellenérvek olyan hazai tapasztalatokkal gazdagítják Széchenyit, amelyek részben felgyorsítják a kibontakozásban lévő folyamatot – határozottabb irányt adva törekvéseinek –, részben pedig újabb, szövevényes „feladványokkal” szembesül, amelyek töprengésre készítenek. Rájön arra, hogy a magyar nemesség tisztán sérelmi politikát folytat, amellyel érdekeinek érvényesítéséért harcol, s ez a küzdelem az alkotmány védelmén alapul. De azt is látja, hogy a magyar alkotmány nem liberális, a parasztság nincs képviselve az országgyűlésben, illetve érzékeli a paradox helyzetet: a farkas képviseli a bárányt. Az alkotmány védelme a küzdelemhez más jelentést is társít, ha figyelembe vesszük, hogy azzal a királlyal szemben kell védeni, aki koronázásakor felesküdt az alkotmányra. Felismeri, hogy a bécsi politikai játszmaiban a „teljesen korlátlan monarchia elve fejeződik ki”. Tapasztalja a bizalmatlanságot a kormány és a rendek között; ezt nagy bajnak, de a bizalomhiányt a magyarság részéről indokoltnak tartja. A Metternichnek írt első memorandumban föl is teszi a kérdést: hogyan legyen bizalom ott, „ahol az ígéreteket ritkán tartják meg, a törvényeket mindig a király előnyére és a nemzet hátrányára magyarázzák”. (Széchenyi, 1991. I. 100.) Honfitársai védelmével az alkotmány védelmének jogosságát mondja ki. „Lehet-e hűséges alattvalója királyának az, aki nem ragaszkodik foggal-körömmel országa törvényeihez? Nem hiszem, amiképpen mindig kételkedni fogok annak valódi belső értékeiben, aki jogát nem tudja férfiasan megvédelmezni.” (Uo. 105.)

A sérelmi politikát jogosnak tartja, de látja az ebből fakadó hátrányokat: háttérbe szorulnak a közjó előmozdítását célzó ügyek; a politikai csatározásokban virágozik a szónoklás művészete, de hiányzik a „gyakorlati bölcsesség” a cselekvés szférájában. Ez a politika azért

sem célravezető, mert nem alkalmas az ország belső, társadalmi gyökerű problémáinak a megoldására. A kibontakozó politikai küzdelemben felismeri, hogy a harc az abszolutizmus és a népek joga között folyik, ugyanúgy, mint Európában, és rádöbben arra is, hogy a magyarság politikai osztálya, a nemesség korszerűtlen eszközökkel és módon vívja ezt a küzdelmet. Az országot pedig elmaradottnak és gyengének ítéli. A jelen eseményei a „javítás” szükségességéről vallott nézeteit erősítik, sürgető feladatnak pedig azt tartja, hogy a nemességet a kiműveléssel alkalmassá kell tenni hivatása teljesítésére.

Legnagyobb felismerése pedig az, hogy a reformot nem a politikai szférában kell elindítani, hanem a művelődésben, így lehet előkészíteni a talajt a társadalmi és politikai reformokra.

Meglátásai és felismerései szimbolikus gesztusban válnak cselekedetté: birtokainak egy évi jövedelmét ajánlja fel egy tudós társaság létrehozására. Gesztusát Németh László találóan nevezte jól megköltött versnek. Jelképes az, ahogyan felajánlotta az alsótábla ülésén, ahol mágnásnak nem is volt joga felszólalni. A legjobb válasz a nemzeti érzelmű köznemesek által megfogalmazott, arisztokratáknak címzett jogos kritikára. Magyarul szólalt meg, szembefordulva a latin nyelvi hagyományokkal. Példa arra, hogy ki kell lépni „a cselekvés mezejére”: a tudós társaság megalapítását célzó erőfeszítések több évtizedes „odüsszeiáját” zárta le tetteivel. Példaadó: mágnástársai közül többen felajánlásokkal csatlakoznak az alapításhoz. A magyar nyelv művelésére létrehozott intézmény irányt is mutat a munkálkodni akaróknak: a nyelv ápolása és védelme. Figyelmeztet a művelődés fontosságára: az önmegőrzésnek szilárd alapot a nemzeti kincs kiművelésével lehet teremteni.

Az Akadémia alapításához kapcsolódik az a szövevényes kérdéskör (nemzet, nemzetiség, anyanyelv), amelynek feladványait ebben az időben bogyozgatja, sokat töpreng nemzetiség és nyelv kapcsolatán, a nemzeti karakter mibenlétén, válaszokat keres arra, hogy a nemzetiség (a nemzeti sajátosságot jelöli ezzel a fogalommal) hogyan, milyen módon határozza meg a nemzeti létet. Meditációiból, fogalomtisztázó fejtegetéseiből, felismeréseiből, megsejtett, de szabatos megfogalmazásban még nem rögzülő, csupán hasonlatokban, metaforákban megragadott igazságokból körvonalazódik koncepciója, amelyben átláthatóvá válik a bonyolult viszonyrendszer. A nemzetiség határozza meg a nemzeti létet. Metternichnek a második memorandumában azt fejtegeti, hogy: „Elképzelésem szerint a nemzetiséget sohasem lehet eléggé magas

szintre emelni.” (Széchenyi, 1991. I. 110.) Wesselényivel való vitájában azt hangsúlyozza, hogy a nemzetiség ügye fontosabb, mint az alkotmányjogi vita, mert ez az alap: ha a nemzet kiműveli magában a nemzeti sajátosságokat, akkor alkotmányát is megtisztíthatja a feudális foltoktól. A *Lovakrul* című munkájában költői képpel világít rá a lényegre: a nemzetiség egy nemzetnél „éppen az, ami a fognak a zománc, ha ez megromlik, akkor a belső csont is bizonyára utána pusztul.” Máshol azt fejtegeti, hogy a nemzeti ügy körül buzgólkodóknak tisztában kell lenniük azzal, hogy az „oly drága, de oly annyira kényes kincset, mint nemzetiség, nemzeti sajátosság” miképpen lehessen őrizni, ápolni és növeszteni. (Viszota, 1925. 154.)

A nemzeti nyelv a nemzeti léttel „elszakíthatatlan” kapcsolatban van. Éppen ezért a nyelv kiképzése minden nemzetnél a lehető legfontosabb ügyek közé való. Nyelvünknel „drágább kincsünk nincs, minthogy csak ennek kiemelése, ennek művelése által léphet nemzet sajátosság fényben a dísznek fokára”. (Viszota, 1925. 153.) Megsejti, hogy milyen erők kapcsolják az egyént a közösséghez: „Anyanyelve első zengési, az őt szülte föld első benyomási kiszakíthatatlan fogják lelkét éltén keresztül koporsóig bájolni.” (Széchenyi, 1858. 69.) A nyelv és nemzetiség kérdése, az ügynek „sürgető aggasztó léte” milyen színben mutatkozik a magyaroknál? Költői képek sorával fejt ki: „nem éppen oly tantaluszi kínok közt-e, mint szélvesszel küzdőnek a révpart, a határtalan sivatagban eltévedtnek a menedék, börtönben sóvárgónak a megszabadulás, a végvonaglásban fuldoklónak levegő; és mi ezeknél több, sokkal több, becsületvesztettnek a becsület visszanyerése?” (Viszota, 1925. 161–162.) A képek többet mondanak minden elméleti fejtegetésnél: nyelv és nemzetiség magát az életet jelenti a nemzet számára. A megfogalmazás későbbi, de az Akadémia megalapítása a felismert igazság tetteben megvalósuló alkotása és a nemzet kiművelését célzó közéleti tevékenysége a felismert igazság alapján szerveződik.

Arról, hogy a földi rendeltetésnek célt talált, és ehhez hozzárendelődött a pálya is, Istenhez fohászoló imádsága tanúskodik. „Mindenható Isten, hallgasd meg mindennapi imádságomat. Töltsd el szívemet angyali tisztaságú szeretettel embertársaim iránt, hazám iránt és honfitársaim iránt! Világosíts meg egy kerub szellemével és gondolkodó erejével; engedd a jövődbe pillantanom; a jó magot a rossztól megkülönböztetnem. Sugalld nekem, mit és hogyan kell kezdenem, hogy egykoron a tőkével, melyet reám bízál, elszámolni tudjak. Gondolkozni és dolgozni akarok, éjjel-nappal, éltem fogytáig. [...] Ez imádságom ne mondassék, hanem szüntelen cselekvés által küldessenek az égbe.” (Széchenyi, 1982. 497)

A fohász rejtetten arról is vall, hogy az emberi tudat által befogható világ koordinátaiban: haza–nagyvilág–világmindenség, illetve egyén–nemzet–emberiség, a nemzet és haza már nem csupán fogalmi kategóriák, hanem érzelmi mozzanatok is beleszövődnek jelentésükbe. A munkára készülődő ember imájában a „világosíts meg” fohásza (a szikra, a mennyei tűz, a fény motívumait idézve) és a mag motívuma (a születés–halál–újászületés misztériumának szimbolikájához kapcsolódva) utal a vállalkozás jellegére, céljára és a cselekvés szférájára. Mindkét motívum kapcsolódik a kultúra jelentésköréhez. „A kultúra magja ősi, genetikai; úgy, ahogy a növényi csíra a föld alatt is elindul fölfelé: a fényt keresi.” (Jankovics, 1998. 155.) Az ember önmagát, közösségét vagy környezetét tökéletesítő cselekedeteit a ’művel’, ’ápol’, ’gondoz’, ’nemesít’, ’kiképez’, ’tökéletesít’, ’ékesít’, ’feldicsőt’, ’felmagasztal’, ’csinosít’ igékkel jelöli. Az ember akkor teljesíti morális kötelességét, ha önmagát kiműveli, tulajdonságait nemesíti, értelmét tágitja; a nemzet akkor tölti be hivatását, ha nemzeti sajátosságait kiműveli, ezzel járul hozzá az emberiség feldicsőítéséhez; a nemzet akkor marad önmaga, ha nyelvét őrzi, ápolja és gondozza; akkor marad fenn a múltó történelmi időben, ha alkot, teremt, létrehoz. A „csúnyácska haza” akkor lesz virágzó ország, ha a „polgári erénnyel” ékes lakói környezetüket csinosítják, szokásaikat nemesítik, a parlagot (Ady előtt meglátta a magyar társadalomban az ugart) megművelik, és javakkal gyarapítják. Megsejti, hogy a kultúra olyan bonyolult rendszer, amely behálózza az emberi létet, a társadalom képe a kultúra mintázataiban tükröződik.

Jelképes az, hogy az első magyarul írt munkájának, amellyel a nyilvánosságához fordul, a mottója: „A kisedd Makkbul, ha nem romlott, idővel termő Tölgyfa lesz, csak senki el ne gázolja.” A szakkönyvnek szánt értekezésnek nemcsak a mottója sejteti, hogy más célja is van, mint a lótenyésztéssel kapcsolatos kérdéskör kifejtése. Az Ajánlásban a hazafi (Hunyady József) emléke előtt tiszteleg, legnagyobb érdemének tartva, hogy sok jó magot hintett el a haza „gazdag, de még illő művelődést nem mindenben nyert tájain”. (Széchenyi, 1828. 5.) A Bézeveretésben arról értekezik, hogy a nemzetek géniuszát a jelenkorban a gazdálkodás, eróművek, kereskedés, egyesületek és a nemzeti dolgok vezérlik. A Bézeveretésben visszatér a mag motívumához, hangsúlyozva, hogy „nem az a kérdés, hogy ki vesse el a jó s hasznos magot, hanem, hogy el legyen vetve, és valaha csírázzék is, zöldüljön is”. (Uo. 88.) Itt fogalmazza meg írói szándékait: célja az volt, hogy honfitársait megfontolásra, hidegvérrel való megítélésre, kételkedésre, egyszóval

gondolkodásra gerjessze. A valódi, nemzetnevelői szándékot egy magánlevél is megerősíti, ironikusan írja: „A mi pipaszárrágóink megbokrosodnának, ha csak sejtenék is, hogy nem a lovakat, hanem őket akarom idomítani.” (A szöveget idézi: Angyal, 1928. 56.)

A mag motívuma az újászületés ígérete, a megvalósulható lehetőség jelentésben végigkíséri egész közéleti tevékenységét, jelentős, többszólamú üzenetet hordozó alkotásaihoz kapcsolódik. Az Akadémiára még Döblingben is olyan intézményként tekint, amelyből „még nagy fa, sőt erdő is nőhet ki...” (Széchenyi, 1991. III. 771.) A hídról – lelki összeomlása előtt pár nappal – jegyzi be naplójába: „Ez a szép híd, a világ csodája... magyar földön nem teremhet meg!” (Széchenyi, 1982. 1316.) Az igehasználát utal a rejtett jelentésre: az aggodalom szavai ezek: a polgári rend (a világ csodája) létesítményei nem tudnak magyar földön meggyökerezni.

Tevékenységének indító okaira, munkálkodásának formáira és cselekvésének kitűzött céljaira világít rá vallomása: „Engem soha nem ijesztett csekély számunk, de fennmaradásunkért annál erősebben rettegtem mindig azon okbul – s ezt végre ki kell mondani –, mert fajtánk anyagi, mint szellemi léte oly felette könnyű. Itt a baj, és essünk át végre az önmeismerésnek ezen legkeserűbb adagán – mert csak ezután javulhatunk teljes egészségre –, t. i. nem a mennyiség, hanem a minőség, a szellemi erőnek sarkalata, s e szerint éppen nem azért forog veszélyben létünk, mert kevesen vagyunk, hanem mert súlyunk oly parányi.” (Id. Vizsota, 1925. 173–174.)

Széchenyi az önismereti tükör révén fedezi fel az emberi lélekben az isteni szikrát, amely a tökéletesség elérésére sarkallja. Az önismeret gyakorlása vezet el a felismeréshez: az ember morális kötelessége az erény kiművelésével önmaga nemesítése; az ember intellektuális képessége, hogy a világot megismerje, és az igazságot keresse. Az ember akkor teljesíti kötelességét embertársai iránt, ha tudatosan munkálkodik a közjó megteremtésén. Széchenyi egész közéleti pályáján az egyéni üdvözülés és közösségi megmaradás lehetőségeit kereste. Életművének alkotásai a megoldás alternatíváit mutatják fel: értékteremtés az emberi létet meghatározó szellemi és társadalmi szférában. A kiművelt emberfők száma azért növeli a nemzet súlyát, mert értékteremtő közösséget formál. A nemzet pedig akkor tölti be történelmi hivatását, ha olyan nemzeti kultúrát teremt, amellyel az egyetemes kultúrát gazdagítja.

IRODALOMJEGYZÉK

ANGYAL Dávid: *Gróf Széchenyi István = Irodalomtörténeti Füzetek* (38. sz.), Szerk. és kiad. CSÁSZÁR Elemér, Bp., 1928

ANGYAL Dávid: *Gróf Széchenyi István emlékezete = Történeti tanulmányok*. Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1937, 52–76.

GERGELY András: *Széchenyi eszmerendszerének kialakulása*. Bp., Akadémiai, 1972

JANKOVICS Marcell: *A kultúra genetikája = „Mély a múltnak kútja...” Gondolatok a kultúráról*. Debrecen, Csokonai, 1998

KÁROLYI Árpád: *Gróf Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka I–II*. Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1921

KEMÉNY Zsigmond: *Forradalom után = Sorsok és vonzások*. Szépirodalmi, Bp., 1970

KEMÉNY Zsigmond: *Még egy szó a forradalom után = Sorsok és vonzások*. Szépirodalmi, Bp., 1970

KEMÉNY Zsigmond: *Széchenyi István = Sorsok és vonzások*. Szépirodalmi, Bp., 1970

KOSÁRY Domokos: *Széchenyi Döblingben*. Bp., Magvető, 1981

NÉMETH László: *Széchenyi = Az én katedrám*. Bp., Magvető, Szépirodalmi, 1983

OPLATKA András: *Széchenyi István*. Bp., Osiris, 2005

PATAKI Ferenc: *Identitás–személyiség–társadalom = Szociálpszichológia*. Szerk. LENGYEL Zsuzsanna, Bp., Osiris, 2002

PLETL Rita: *A döblingi Széchenyi eszmevilága és stílusa*. Bp., Kölcsey Intézet, 2005

SPIRA György: *1848 Széchenyije és Széchenyi 1848-a*. Bp., Akadémiai, 1964

SZEKFŰ Gyula: *Három nemzedék és ami utána következik*. Bp., AKV, 1989

TOLNAI Vilmos: *Adalékok Széchenyi Döblingi hagyatékának III. kötetéhez*. Bp., 1925

VISZOTA Gyula: *Gróf Széchenyi István írói és hírlapírói vitája Kossuth Lajossal I. (1841–1848) = Magyarország újabb kori történetének forrásai*. Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1925

ZICHY Antal: *Gróf Széchenyi István hírlapi cikkei I*. Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1893